

<https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-23>

УДК 141.319.1:27-18]:94(477)''04/14''

Олена Гудзенко

ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ ТА ЖИТТЄВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті здійснено комплексний аналіз християнсько-антропологічних засад української середньовічної думки. Досліджено процес формування національного «антропологічного коду», що став фундаментом вітчизняної культури й визначив особливості українського кордоцентризму. Висвітлено динамічну природу людського призначення, яке в середньовічному дискурсі розглядалося як шлях безперервного етичного самовдосконалення й реалізації Божого образу в людині.

Особливу увагу приділено ісихастській традиції та концепції «обоження» як містичному шляху до цілісності особистості. Обґрунтовано, що індивідуальне прагнення до святості й духовне покликання виступали потужними антропологічними факторами трансформації культури, формуючи соціальні ідеали відповідальності й служіння. Важливу роль у цьому відіграв ісихазм як містична практика, що давала змогу досягти цілісності через гармонію розуму та серця. Автор доводить, що середньовічна візія людини, здатної до самопобудови в синергії з вищими смислами, заклала підвалини для стійкої національної ідентичності. А індивідуальне прагнення до духовного вдосконалення виступало потужним антропологічним фактором трансформації культури. В умовах зовнішніх загроз саме християнські цінності давали змогу спільноті зберігати свою ідентичність.

У висновках підкреслено, що звернення до духовного досвіду Середньовіччя є стратегічним ресурсом для зміцнення сучасної культурної стійкості (*resilience*) України. Принципи християнської антропології визначено як дієвий інструментарій для розбудови ціннісного фундаменту держави й формування гуманістичних орієнтирів сучасного громадянина в умовах глобальних викликів.

Ключові слова: *християнська антропологія, українське Середньовіччя, ісихазм, культурна стійкість, ідентичність, кордоцентризм.*

Християнська антропологія українського Середньовіччя постає не лише як релігійна доктрина, а як фундаментальний «антропологічний код», що визначив вектор розвитку вітчизняної культури на століття вперед. У цей період людина вперше стає центральним об'єктом філософської рефлексії, де її сутність розглядається через призму богоподібності й причетності до трансцендентного буття. Середньовічна думка, спираючись на візантійську спадщину й автентичні морально-етичні ідеали, вибудувала унікальну модель ідентичності, у якій земне призначення особистості невіддільне від її духовного покликання.

Особливе місце в межах цього дискурсу посідає ідея динамічного вдосконалення людини, що реалізується через шлях до «обоження» та гармонізацію внутрішнього світу. На відміну від суворо аскетичних моделей, українська середньовічна традиція акцентує на здатності особистості до активного етичного вибору, формуючи засади того, що сучасні дослідники називають «культурною стійкістю» народу. Призначення людини трактується як свідоме служіння вищим істинам, де духовність виступає головним антропологічним фактором трансформації соціокультурного простору й пошуку балансу між індивідуальним порятунком і колективним благом.

У контексті сучасних викликів, перед якими постає українське суспільство, звернення до витоків вітчизняної антропології дає змогу глибше зрозуміти механізми формування національної самосвідомості та тяглість етичних орієнтирів. Переосмислення середньовічних концептів душі, совісті й покликання відкриває нові перспективи для аналізу ідентичності людини в умовах глобальних ціннісних трансформацій. Отож, *актуальність дослідження* пояснюється тим, що звернення до середньовічних духовних

© Гудзенко О. Г., 2026.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

витоків допомагає сучасному українцю зберегти власну культурну й духовну стійкість. Оскільки традиційні уявлення про призначення людини, сформовані в лоні середньовічної думки, слугують ціннісним фундаментом для розбудови сучасної української держави на засадах гуманізму й духовної міцності.

Мета статті полягає у розкритті сутнісного змісту християнської антропології українського Середньовіччя через призму визначення призначення й духовного покликання людини у філософській думці того часу. *Метою дослідження* є теоретичне переосмислення етичних і духовних орієнтирів минулого як стратегічного ресурсу для формування ціннісного підґрунтя та гуманістичних пріоритетів сучасного українського суспільства.

Для досягнення мети поставлено такі *завдання*: проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження християнської антропології в контексті формування «антропологічного коду» української культури; визначити ключові виміри людського призначення в українській середньовічній думці, спираючись на морально-етичні й релігійні орієнтири того часу; розкрити зміст концепту «духовного покликання» через призму ісихастської традиції та ідеї «обоження» (theosis) як шляху до цілісності особистості; дослідити взаємозв'язок між індивідуальним прагненням до святості та формуванням соціального ідеалу в середньовічному суспільстві; обґрунтувати значення середньовічного антропологічного досвіду як стратегічного ресурсу для зміцнення культурної стійкості (resilience) та гуманістичного розвитку сучасної України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведено цілісний аналіз християнської антропології українського Середньовіччя через синтез класичних ідей «обоження» (ісихазму) й сучасних концепцій «культурної стійкості»; дістало подальшого розвитку розуміння «антропологічного коду» як динамічної системи морально-етичних орієнтирів, що визначають не лише релігійне, а й соціальне призначення особистості; аргументовано, що середньовічне вчення про духовне покликання людини є не лише історико-філософським артефактом, а дієвим ресурсом для формування ідентичності й гуманістичних засад сучасної України; уточнено роль індивідуального прагнення до самовдосконалення як базового фактора трансформації середньовічної культури й зміцнення її опірності зовнішнім викликам.

Методологічну основу дослідження становлять культурно-антропологічний підхід, що дає змогу розглядати християнську антропологію як цілісний «антропологічний код» української культури й цивілізації; герменевтичний метод, застосований для інтерпретації середньовічних текстів і виявлення в них прихованих смислів щодо духовного покликання особистості; історико-філософський метод, який забезпечує аналіз еволюції уявлень про призначення людини в контексті тягости української інтелектуальної традиції; феноменологічний підхід, використаний для дослідження святості й духовного вдосконалення як живого досвіду трансформації людської сутності; аксіологічний аналіз, спрямований на виявлення ціннісних орієнтирів середньовічної думки й обґрунтування їхньої значущості для сучасного гуманістичного державотворення.

Становлення української середньовічної думки нерозривно пов'язане з рецепцією християнства, яке принесло в інтелектуальний простір Русі принципово нову візію людини. Як зазначають дослідники під керівництвом О. О. Рафальського, цей процес ознаменував формування особливого «антропологічного коду», що став цивілізаційним фундаментом українства [Антропологічний, 2020]. Християнська антропологія запропонувала модель особистості, яка володіє внутрішньою свободою, совістю й, найголовніше, високим призначенням – бути співтворцем власного спасіння.

В основі цього коду лежить біблійна ідея про створення людини «за образом і подобою Божою». У середньовічному контексті це сприймалося не як статичний факт, а як динамічне завдання. «Образ» розгортався як даність (розум, воля), тоді як «подоба» виступала як духовне покликання, що потребує зусиль протягом усього життя. Власне, призначення людини в українській думці XI–XIII ст. трактувалося як постійний рух від

біологічного існування до духовного буття. Це створювало особливий тип культури – кордоцентричний (орієнтований на серце як осередок духу), де внутрішня чистота була важливішою за зовнішні атрибути влади чи багатства.

Синтез візантійського богослов'я та місцевих традицій породив унікальну форму християнського гуманізму. Як підкреслюють сучасні розвідки, середньовічна людина не відчувала себе «піщинкою» у космосі; навпаки, через концепт духовного покликання вона усвідомлювала свою відповідальність перед Богом і громадою [Ідентичність, 2023]. Отож, християнська антропологія стала не просто релігійною системою, а дієвим інструментом структурування соціуму, де кожен індивід мав своє сакральне місце й місію.

Духовне покликання людини в українській середньовічній думці не було абстрактною категорією; воно реалізовувалося через конкретну програму морального виховання й «очищення» внутрішньої людини. Призначення особистості розглядалося передусім як процес безперервного етичного сходження [Гудзенко, 2025]. Людина мала не просто виконувати формальні релігійні приписи, а трансформувати власну природу, де «права» і «милість» ставали основними критеріями життєвого шляху. Такий підхід заклав підвалини особливої моделі ідентичності, здатної зберігати цілісність під тиском зовнішніх історичних викликів.

Важливим аспектом цього процесу було вчення про ісихазм, яке в українському контексті набуло специфічних рис «філософії споглядання». Покликання людини трактувалося як містичний шлях до «обоження» (theosis) – стану, у якому людська природа пронизується божественними енергіями [Hudzenko & Dobrodum, 2025]. Ісихастська традиція акцентувала на тому, що розум має «зійти в серце», поєднуючи інтелектуальне пізнання з емоційною глибиною. Це не було втечею від світу, а навпаки – способом набуття внутрішньої сили для активного служіння громаді й державі.

Призначення людини також тісно пов'язувалося з концепцією святості, яка виступала не як недосяжний ідеал, а як реальний антропологічний фактор трансформації культури [Потапов, 2017]. Святий у середньовічній Україні поставав як взірєць «нової людини», яка пододала хаос власних пристрастей і досягла гармонії між індивідуальним прагненням до спасіння та колективною відповідальністю. Така сумісність особистого й загального була характерною рисою тогочасного соціально-філософського досвіду, де духовне покликання кожного ставало запорукою стійкості всього суспільства [Туренко, 2016].

Розуміння призначення людини в українській традиції неможливе без глибокого аналізу концепту душі, який у Середньовіччі виступав ядром людської самості. Середньовічна думка заклала міцний фундамент для подальшої релігійно-антропологічної рефлексії, де душа розглядалася як субстанція, що поєднує земне й небесне. Хоча детальна концептуалізація душі в термінах професійної філософії відбулася пізніше, її витoki чітко простежуються у середньовічних пошуках цілісності особистості [Веремейчик, 2021]. Це підтверджує тяглість української антропологічної традиції, де духовне покликання завжди домінувало над прагматичним існуванням.

Християнський вимір української народної культури також свідчить про те, що середньовічні ідеї призначення людини пронизували всі верстви суспільства, формуючи специфічний світогляд «людини віруючої» [Герчанівська, 2011]. У цьому контексті призначення людини вбачалося у дотриманні етичного ладу, що гармоніював із природним і божественним порядком. Такий світоглядний синтез сприяв формуванню унікальної ідентичності, яка поєднувала високу книжну культуру з живою народною побожністю, що є об'єктом сучасного філософсько-антропологічного аналізу [Ідентичність, 2023].

Сьогодні середньовічний досвід визначення духовних пріоритетів набуває особливого значення для виховання сучасного громадянина. Використання методів і принципів філософії у формуванні особистості базується на тих самих засадах відповідальності й моральної автономії, що закладалися в добу Середньовіччя [Льїн, 2023]. Соціальний ідеал, який ми шукаємо у сучасній християнській думці, багато в чому апелює

до середньовічної ідеї покликання як служіння вищому благу [Кислий, 2021]. Це дозволяє розглядати духовність не як абстракцію, а як конкретну філософсько-антропологічну проблему, що потребує вирішення у кожному історичному епоху [Репетій, 2022]. Зрештою, загальний огляд духовності українського народу підтверджує, що саме християнська антропологія стала тим орієнтиром, який дозволив нації зберегти своє обличчя крізь віки [Jarmus, 1989].

Одним із найбільш дискусійних аспектів християнської антропології Середньовіччя є питання свободи волі й активності суб'єкта. Всупереч стереотипам про пасивність середньовічної людини, аналіз джерел свідчить про зародження ідеї «Self-Made-Man» саме в лоні християнського світогляду [Antonova & Korkh, 2021]. Призначення людини трактувалося як «синергія», спільна дія Божої благодаті та людської волі. Це означало, що духовне покликання є не фатумом, а результатом свідомого вибору та щоденної праці над власним характером і розумом.

Така антропологічна установка безпосередньо впливала на формування культурної стійкості (*resilience*) українського народу. Релігійне самовдосконалення виступало не лише індивідуальною практикою, а й стратегічним механізмом виживання нації [Hudzenko, 2025]. В умовах постійних зовнішніх загроз, характерних для середньовічної України, саме внутрішня духовна міцність, заснована на християнських цінностях, дозволяла спільноті зберігати свою ідентичність і відновлюватися після руйнацій.

Отже, призначення людини в українському Середньовіччі постає як багатогранний феномен: це одночасно і містичний шлях до Творця, і етична самопобудова особистості, й соціальна відповідальність за долю «свого роду». Такий цілісний підхід робить середньовічну антропологію невичерпним джерелом для сучасної філософської думки, що шукає відповіді на кризи ідентичності в глобалізованому світі.

Висновки. У результаті дослідження християнсько-антропологічних засад українського Середньовіччя сформульовано такі підсумки:

1. Виявлено, що християнська антропологія стала фундаментом для формування унікального цивілізаційного коду українства. Прийняття християнства трансформувало світоглядні орієнтири, запропонувавши модель особистості як суб'єкта, наділеного внутрішньою свободою й високим духовним призначенням. Це заклало основи кордоцентризму – філософії серця, що залишається домінантою української інтелектуальної традиції.

2. Доведено, що призначення людини в середньовічній думці мало динамічний характер і розгорталося як шлях етичного самовдосконалення. Покликання особистості полягало у реалізації Божого образу через практичне втілення моральних істини й внутрішню аскезу. Ключову роль у цьому відіграв ісихазм як містична практика, що дозволяла досягти цілісності через гармонію розуму й серця.

3. З'ясовано, що індивідуальне прагнення до духовного вдосконалення виступало потужним антропологічним фактором трансформації культури. Середньовічна святість постала не як ізоляція від світу, а як спосіб утвердження соціального ідеалу, де персональна відповідальність і духовна міцність ставали запорукою стабільності всього суспільства.

4. Аналіз підтвердив неперервність вітчизняної антропологічної традиції. Середньовічне уявлення про те, що людина може вдосконалювати себе разом із Богом, навчило українців нести відповідальність за власне життя. Це сформувало стійку національну ідентичність, здатну протистояти деструктивним зовнішнім впливам.

5. Обґрунтовано, що звернення до середньовічного духовного досвіду є критично важливим для зміцнення культурної стійкості (*resilience*) сучасної України. Принципи християнської антропології залишаються дієвим інструментарієм для формування гуманістичних орієнтирів громадянина й розбудови ціннісного фундаменту держави в умовах глобальних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антропологічний код української культури і цивілізації* (2020). (О.О. Рафальський, кер. авт. кол.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Книга 1. 432 с.
- Веремейчик С. В. (2021). *Концептуалізація душі у контексті релігійно-антропологічних пошуків представників української філософської думки кінця XIX – першої половини XX ст.* (Дис. канд. філос. наук). Острог. 212 с.
- Герчанівська П. Е. (2011). *Українська народна культура: християнський вимір*. Київ: Університет «Україна». 426 с.
- Гудзенко О. (2025). Морально-етичні орієнтири духовного вдосконалення особистості в українській середньовічній думці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (73), 248–255. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-24>
- Ідентичність людини: філософсько-антропологічний аналіз* (2023). Монографія. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. 296 с.
- Ільїн В. В., Гальченко М. С. та ін. (2023). *Методи і принципи філософії у формуванні громадянина України*. Київ. 238 с.
- Кислий А. О. (2021). *Соціальний ідеал у сучасній християнській думці* (Дис. докт. філос. наук). Київ. 451 с.
- Потапов В. М. (2017). *Святість як антропологічний фактор трансформації культури* (Дис. канд. філос. наук). Харків. 175 с.
- Репетій С. (2022). Духовність як філософсько-антропологічна проблема в історії західної філософії епохи Середньовіччя. *Вісник Львівського університету*, (42), 140–145. <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.18>
- Туренко О. С. (2016). *Пошуки смислів сумісності індивідуального й колективного: соціально-філософський досвід Середньовіччя* (Дис. докт. філос. наук). Київ. 420 с.
- Antonova, V. Y., & Korkh, O. M. (2021). Formation of the "Self-Made-Man" Idea in the Context of the Christian Middle Ages. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (19), 117–126. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i19.236055>.
- Hudzenko, O. (2025). Religious Self-Improvement as the Foundation of Cultural Resilience of the Ukrainian People. *Skhid*, 7(4), 49–55. <https://doi.org/10.21847/2411-3093.2025.747>
- Hudzenko, O. G., & Dobrodim, O. V. (2025). Hesychasm as a Mystical Path to Deification in the Context of Ukrainian Medieval Thought. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (27), 89–101. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i27.334010>
- Jarmus, S. (1989). *Spirituality of the Ukrainian people: A brief orientational survey*. Winnipeg: Kromar Printing Ltd. 178 p.

Гудзенко Олена Георгіївна,

кандидатка філософських наук, доцентка

доцентка кафедри психології

Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету м. Дніпро, Україна

E-mail: olena.gudzenko00@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2028-7697>

Стаття надійшла до редакції 03.02.2026

Стаття рекомендована до друку 12.04.2026

Переглянуто 29.03.2026

Опубліковано 25.05.2026

SPIRITUAL ORIENTATIONS AND THE LIFE PURPOSE OF THE INDIVIDUAL IN THE ANTHROPOLOGICAL DISCOURSE OF MEDIEVAL UKRAINE

Hudzenko Olena G.,

PhD in Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Psychology, Horlivka Institute of Foreign Languages, Donbas State Pedagogical University (Dnipro, Ukraine)

olena.gudzenkooo@gmail.com

E-mail: olena.gudzenkooo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2028-7697>

ABSTRACT

This article presents a comprehensive analysis of the Christian anthropological foundations of Ukrainian medieval thought. It examines the process of forming a national “anthropological code,” which became the foundation of Ukrainian culture and defined the distinctive features of Ukrainian anthropocentrism. It highlights the dynamic nature of human destiny, which in medieval discourse was viewed as a path of continuous ethical self-improvement and the realization of the image of God in man.

Particular attention is paid to the Hesychast tradition and the concept of “deification” as a mystical path to personal wholeness. It is argued that the individual striving for holiness and the spiritual calling served as powerful anthropological factors in cultural transformation, shaping social ideals of responsibility and service. Hesychasm played an important role in this as a mystical practice that made it possible to achieve wholeness through the harmony of mind and heart. The author argues that the medieval vision of a person capable of self-construction in synergy with higher meanings laid the foundations for a resilient national identity. And the individual desire for spiritual perfection acted as a powerful anthropological factor in the transformation of culture. In the face of external threats, it was Christian values that allowed the community to preserve its identity.

The conclusions emphasize that drawing upon the spiritual experience of the Middle Ages is a strategic resource for strengthening Ukraine’s contemporary cultural resilience. The principles of Christian anthropology are identified as an effective toolkit for building the state’s value foundation and shaping the humanistic guidelines of the modern citizen in the face of global challenges.

Keywords: *Christian anthropology, Ukrainian Middle Ages, Hesychasm, cultural resilience, identity, cordocentrism.*

REFERENCES

- The Anthropological Code of Ukrainian Culture and Civilization* (2020). (O. O. Rafalskyi, ed.). Kyiv: I. F. Kuras Institute of Philosophy and Social and Economic Development of the National Academy of Sciences of Ukraine. Vol. 1. (In Ukrainian)
- Veremeychuk, S. V. (2021). *The Conceptualization of the Soul in the Context of Religious-Anthropological Explorations by Representatives of Ukrainian Philosophical Thought of the Late 19th – First Half of the 20th Centuries*. (Ph.D. dissertation). Ostroh. (In Ukrainian)
- Herchanivska, P. E. (2011). *Ukrainian Folk Culture: The Christian Dimension*. Kyiv: University “Ukraine.”. (In Ukrainian)
- Hudzenko, O. (2025). Moral and Ethical Guidelines for the Spiritual Perfection of the Individual in Ukrainian Medieval Thought. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (73), 248–255. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-24> (In Ukrainian)
- Human Identity: A Philosophical and Anthropological Analysis* (2023). Monograph. Kyiv. (In Ukrainian)
- Ilyin V. V., Galchenko M. S., et al. (2023). *Methods and Principles of Philosophy in the Formation of the Ukrainian Citizen*. Kyiv. (In Ukrainian)
- Kyslyi, A. O. (2021). *The Social Ideal in Contemporary Christian Thought* (Ph.D. dissertation). Kyiv. (In Ukrainian)
- Potapov, V. M. (2017). *Holiness as an Anthropological Factor in Cultural Transformation* (Ph.D. dissertation). Kharkiv. (In Ukrainian)
- Repetii, S. (2022). Spirituality as a Philosophical and Anthropological Problem in the History of Medieval Western Philosophy. *Bulletin of Lviv University*, (42), 140–145. (In Ukrainian)

- Turenko, O. S. (2016). *The Search for Meanings of Compatibility Between the Individual and the Collective: The Socio-Philosophical Experience of the Middle Ages* (Ph.D. dissertation). Kyiv. (In Ukrainian)
- Antonova, V. Y., & Korkh, O. M. (2021). Formation of the “Self-Made-Man” Idea in the Context of the Christian Middle Ages. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (19), 117–126. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i19.236055>.
- Hudzenko, O. (2025). Religious Self-Improvement as the Foundation of Cultural Resilience of the Ukrainian People. *Skhid*, 7(4), 49–55. <https://doi.org/10.21847/2411-3093.2025.747>
- Hudzenko, O. G., & Dobrodum, O. V. (2025). Hesychasm as a Mystical Path to Deification in the Context of Ukrainian Medieval Thought. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (27), 89–101. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i27.334010>.
- Jarmus, S. (1989). *Spirituality of the Ukrainian people: A brief orientational survey*. Winnipeg: Kromar Printing Ltd.

The article was received by the editors 03.02.2026

The article is recommended for printing 12.04.2026

The article was revised 29.03.2026

This article published 25.05.2026

Як цитувати: Гузєнко, О. (2026). Духовні орієнтири та життєве призначення особистості в антропологічному дискурсі українського середньовіччя. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (74), 230-236. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-23>

In cites: Hudzenko, O. (2026). Spiritual orientations and the life purpose of the individual in the anthropological discourse of Medieval Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (74), 230-236. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-23> [In Ukrainian]